

بررسی نقش سرمایه اجتماعی در گرایش مردم به الگوهای اقتصاد مقاومتی در شهر کرمانشاه

هابیل حیدرخانی^۱
عبدالحسین کلانتری^۲
سیروس محبی^۳

چکیده

اقتصاد مقاومتی یک شعار نیست؛ یک واقعیت اقتصادی است که شاخص‌های آن ریشه در عمل دارد، نه حرف. در بحث اقتصاد مقاومتی نباید همه مسئولیت‌ها و وظایف را به گردن دولتمردان انداخت، بلکه نقش مردم بسیار مهم‌تر و حساس‌تر است.

با توجه به اهمیت موضوع اقتصاد مقاومتی، پژوهش حاضر با استفاده از روش میدانی، تکنیک پیمایش، ابزار تحقیق پرسشنامه و استفاده از نرم‌افزارهای SPSS و Smart PLS، به دنبال بررسی نقش سرمایه اجتماعی در گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی است. جامعه آماری این پژوهش، شهروندان بالای ۱۸ سال شهر کرمانشاه هستند که با استفاده از فرمول کوکران تعداد ۳۸۴ نفر از آنها به عنوان حجم نمونه مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

نتایج این تحقیق، نشان‌دهنده رابطه مثبت، مستقیم و معنادار بین تمامی متغیرهای مستقل و متغیر وابسته پژوهش است؛ بدین صورت که هرچه میزان کل سرمایه اجتماعی (۰/۳۲) و شاخص‌های آن، یعنی اعتماد اجتماعی (P= ۰/۳۸)، انسجام اجتماعی (P= ۰/۳۱)، مشارکت اجتماعی (P= ۰/۳۳)، آگاهی اجتماعی (P= ۰/۳۰) و تعامل اجتماعی (P= ۰/۲۴) در بین شهروندان بیشتر باشد، گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی بیشتر امکان‌پذیر می‌شود. همچنین نتایج حاصل از مدل معادله ساختاری (Smart PLS) نشان داد که متغیر سرمایه اجتماعی در مجموع ۰/۴۸ از واریانس متغیر گرایش به اقتصاد مقاومتی را تبیین می‌کند. با مد نظر قرار دادن مقادیر مربوط به حجم اثر، شاخص ضریب تعیین این مقدار در حد متوسط (۰/۲۳) برآورد می‌شود.

واژگان کلیدی: الگوهای اقتصاد مقاومتی، بیانات مقام معظم رهبری، سرمایه اجتماعی، شهر کرمانشاه.

^۱. استادیار گروه جامعه‌شناسی، واحد اسلام‌آباد غرب، دانشگاه آزاد اسلامی، اسلام‌آباد غرب، ایران. (نویسنده مسئول)

^۲. دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه تهران، دانشکده علوم اجتماعی - ایران.

^۳. استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده علوم انسانی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران

مقدمه و بیان مسئله

با ظهور انقلاب اسلامی، شکل جدیدی از حکومت در دنیا پدیدار شد که بنای سازگاری با قطب قدرت استکبار را نداشت و به مبارزه با آن پرداخت. ظهور چنین حکومتی، آن هم در منطقه خاورمیانه که از لحاظ اقتصادی و ژئوپلیتیکی دارای اهمیت بسیار است، باعث شد که نظام استکبار جهانی با تمام قوا به مبارزه با انقلاب اسلامی برخیزد. با پایان یافتن جنگ و شکست استکبار در زمینه‌های نظامی، تهاجمات به عرصه‌های دیگر کشیده شد. یکی از این عرصه‌ها که به‌خصوص در سال‌های اخیر با تهاجمات گسترده مواجه شده، «عرصه اقتصادی» است. بنابراین خود انقلاب اسلامی مکلف به نوآوری و نظریه‌پردازی و الگوسازی در عرصه‌های جدید اقتصادی است. هر کشوری که علم استکبارستیزی را برپا کند، نیازمند چنین الگوهایی است. یکی از این مفاهیم «اقتصاد مقاومتی» است.

بنا به تعریف برخی از اقتصاددانان از اقتصاد مقاومتی، این نوع اقتصاد معمولاً در رویارویی و تقابل با اقتصاد وابسته و مصرف‌کننده یک کشور قرار می‌گیرد که منفعل نیست و در مقابل اهداف اقتصادی سلطه، ایستادگی می‌کند و سعی در تغییر ساختارهای اقتصادی موجود و بومی کردن آن بر اساس جهان‌بینی و اهداف دارد. برای تداوم این نوع اقتصاد، باید هرچه بیشتر به سمت محدود کردن استفاده از منابع نفتی و رهایی از اتکای اقتصاد کشور به این منابع حرکت کرد و توجه داشت که اقتصاد مقاومتی در شرایطی معنا پیدا می‌کند که جنگی وجود داشته باشد، یعنی در برابر جنگ اقتصادی و همچنین جنگ نرم دشمن است که اقتصاد مقاومتی معنا پیدا می‌کند (قنبری و دیگران، ۱۳۹۵: ۹۵-۹۴).

تأکید مقام معظم رهبری در ابتدای سال ۱۳۹۴ بر ضرورت تداوم «تولید ملی، حمایت از کار و سرمایه ایرانی»، در سال ۱۳۹۵ بر ضرورت «اقتصاد مقاومتی، اقدام و عمل» و در سال ۱۳۹۶ بر ضرورت «اقتصاد مقاومتی: تولید- اشتغال»، مبین وظیفه برای دولت، دست‌اندرکاران تولید و مردم است؛ سه حلقه‌ای که نحوه تعامل آنها بر همدیگر، تأثیر مستقیم دارد و نتیجه نهایی آن، به این تعامل وابسته است. یعنی هرچه قدر مردم را به خرید کالای داخلی تشویق کنیم، ولی کیفیت تولید آن پایین باشد، عملاً مردم رغبتی برای خرید کالای تولید داخلی نخواهند داشت. همچنین، اگر تولیدکننده برای تولید کالای باکیفیت همت کند، ولی دولت و سیستم بانکی کشور، خدمات پولی و مالی ارائه ندهند یا قوانین اقتصادی، فضای کسب‌وکار را سخت کند یا مردم نسبت به کالای داخلی بی‌رغبت باشند، باز هم نتیجه منفی خواهد بود. بنابراین باید تمامی ارتباطات این سه حلقه با هم اصلاح شود و در راستای افزایش تولید ملی بهبود یابد.

در بحث اقتصاد مقاومتی نباید همه مسئولیت‌ها و وظایف را به گردن دولتمردان انداخت، چراکه نقش مردم بسیار مهم‌تر و حساس‌تر است. مقام معظم رهبری، مردمی کردن اقتصاد را از الزامات اقتصاد مقاومتی ذکر فرموده‌اند. اقتصاد مقاومتی، اقتصادی مردمی است. اگر بخواهیم در کشور اقدام به نهادسازی موازی در اقتصاد مقاومتی کنیم، لزومی ندارد این کار را دولت انجام دهد، بلکه ضروری است

مردم وارد این عرصه شوند تا از ورود رانت‌خوارها به اقتصاد جلوگیری کنند. در زمینه تحریم‌ها و مشکلات مبادله پول نیز که امروزه در جامعه وجود دارد، نهادهای اقتصادی مردمی و سازمان‌های مردم‌نهاد می‌توانند نقش بسیار پررنگ و تعیین‌کننده‌ای داشته باشند.

سرمایه اجتماعی، یکی از عوامل گرایش مردم به اقتصاد مقاومتی است. امروزه در کنار سرمایه‌های انسانی، اقتصادی و فیزیکی؛ سرمایه اجتماعی^۱ نیز در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی جوامع مطرح شده است. توجه به سرمایه اجتماعی نقطه عطفی در زمینه رویکرد نظری در مطالعات توسعه است (ناطق‌پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۴: ۵۹). جامعه‌شناسان اثبات کرده‌اند که سرمایه اجتماعی یکی از شاخص‌های رشد و توسعه جوامع به شمار می‌آید و پیمودن راه توسعه بدون آن دشوار است. توسعه شهری در بعد شهروندی نیز به عنوان یکی از ابعاد توسعه، با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوندی تنگاتنگ دارد و به دنبال ایجاد بهبود وضعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی یک جامعه است که تحقق آن نیازمند شکل‌گیری و تقویت سرمایه اجتماعی است (حقیقتیان و حیدرخانی، ۱۳۹۳: ۶۸). سرمایه اجتماعی، سود سرمایه‌گذاری در زمینه سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی را افزایش می‌دهد. در جامعه‌ای که از نعمت سرمایه اجتماعی چشمگیری برخوردار است، همکاری همواره آسان‌تر است. مسلم است که امروزه رسیدن به توسعه در ابعاد مختلف و معیارهای جهان‌شمول و بستر مناسب برای زیست اجتماعی، بدون وجود سرمایه اجتماعی ممکن نیست (شارع‌پور و حسینی راد، ۱۳۸۷: ۱۳۲).

بنابراین می‌توان به این نکته پی برد که سرمایه اجتماعی می‌تواند با ایجاد اعتماد، همبستگی، آگاهی و مشارکت افراد در جامعه، گرایش آنها را به پیروی از الگوهای اقتصاد مقاومتی افزایش دهد. در سال‌های اخیر در عرصه گفتمان‌سازی، پیشرفت‌های خوبی حاصل شده و ادامه آن نیازمند اعتماد، آگاهی و انسجام هرچه بیشتر در سطح جامعه است. مردم باید به سیاست‌ها و برنامه‌های داخلی اعتماد کنند و با آگاهی از فواید اقتصاد مقاومتی و همچنین حفظ روحیه همبستگی، اقتصاد مقاومتی را با اهداف بلندمدت اجرایی کنند. بنابراین در این زمینه، نقش مردم اهمیت دارد و در گام اول باید توانمندسازی آحاد مردم در دستور کار قرار گیرد تا زمینه حضور موثر همه افراد در فعالیتهای مولد اقتصادی فراهم شود. وحدت و همکاری میان فعالان می‌تواند به اشکال گوناگون، از جمله شبکه‌سازی، خوشه‌سازی، زنجیره تامین و ... در دستورکار قرار گیرد، اما با محوریت سرمایه اجتماعی، آرمان‌های مردمی‌سازی اقتصادی محقق می‌شود و سطح پایداری و مقاومت اقتصادی در برابر تحریم‌ها و فشارها ارتقا می‌یابد.

علاوه بر ترویج و تبلیغ مفاهیم عام حوزه فرهنگ مقاومت همچون جهاد و مبارزه، در حوزه اقتصادی نیز باید مفاهیم فرهنگی مناسبی بسط و توسعه یابد. اعتماد به کالای داخلی، حفظ انسجام و مشارکت مردم در فعالیتهای مختلف سیاسی - اجتماعی مساله مهمی است که باید مورد تأکید قرار گیرد.

بنابراین نقش مردم در رسیدن به اهداف اقتصاد مقاومتی غیرقابل انکار است و سرمایه اجتماعی می‌تواند به نقش‌پذیری هر چه بیشتر آنها در راستای اقتصاد مقاومتی و ایجاد شرایطی نسبتاً پایدار، اقتصادی ایمن و مقاوم و خودکفایی که آرزوی هر ملتی است، کمک کند. در یک جمع‌بندی کلی باید گفت، جهاد اقتصادی به عنوان یک مسئله اجتماعی و فرهنگی بسیار مهم، مطرح و لازم است در ارتباط با متغیرهای اجتماعی از جمله سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گیرد. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سؤال اصلی است که نقش سرمایه اجتماعی در گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی در شهر کرمانشاه به چه میزان است.

اهداف پژوهش

هدف اصلی

- بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی

اهداف فرعی

- بررسی ارتباط بین اعتماد اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی
- بررسی ارتباط بین انسجام اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی
- بررسی ارتباط بین مشارکت اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی
- بررسی ارتباط بین آگاهی اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی
- بررسی ارتباط بین تعامل اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی

سوالات پژوهش

سؤال اصلی

- آیا بین سرمایه اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباطی وجود دارد؟

سوالات فرعی

- آیا بین اعتماد اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباطی وجود دارد؟
- آیا بین انسجام اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباطی وجود دارد؟
- آیا بین مشارکت اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباطی وجود دارد؟
- آیا بین آگاهی اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباطی وجود دارد؟
- آیا بین تعامل اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباطی وجود دارد؟

پیشینه پژوهش

تحقیقات داخلی

- قنبری و دیگران (۱۳۹۵) پژوهشی را با عنوان «بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با گرایش به فرهنگ اقتصاد مقاومتی در نواحی شهری و روستایی گیلانغرب» انجام داده‌اند. پژوهش حاضر که با هدف بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با گرایش به فرهنگ اقتصاد مقاومتی در نواحی شهری و روستایی گیلانغرب انجام شده، از نظر نوع هدف، بررسی کاربردی، از نظر وسعت، پهنانگر؛ از نظر دامنه، خرد و از نظر زمانی، بررسی مقطعی است. روش تحقیق در این پژوهش، روش میدانی با استفاده از تکنیک پیمایش و ابزار جمع‌آوری داده‌های پرسشنامه است. همچنین حجم نمونه در این تحقیق ۳۷۶ نفر است. با توجه به اهمیت بحث فرهنگ اقتصاد مقاومتی، در پژوهش حاضر به بررسی ارتباط بین استفاده از رسانه‌های داخلی، اعتماد اجتماعی، دینداری، پایگاه اقتصادی - اجتماعی، سن، جنس و وضعیت تأهل به عنوان متغیرهای مستقل و گرایش به فرهنگ اقتصاد مقاومتی به عنوان متغیر وابسته پرداخته شد. نتایج تحقیق نشان داد که به جز متغیر پایگاه اقتصادی- اجتماعی، بین تمامی متغیرهای مستقل با متغیرهای وابسته ارتباط معناداری وجود دارد.

- دولو و دیگران (۱۳۹۵) پژوهشی را با عنوان «تاثیر نقش هوش معنوی بر سرمایه فکری و اجتماعی در اقتصاد مقاومتی» انجام داده‌اند. در این پژوهش به تبیین تاثیر نقش هوش معنوی بر سرمایه‌های فکری و اجتماعی در راستای مقاوم‌سازی اقتصاد کشور پرداخته شده است. از آنجا که مقاومت یک اقتصاد در مقابل ضربه‌های داخلی یا خارجی، تابع مقاومت عوامل اصلی آن است که بیشترین نقش را در ضربه‌پذیر کردن اقتصاد ایفا می‌کنند، سرمایه‌های فکری و اجتماعی به عنوان عوامل اصلی پیش‌برنده در مسیر اقدام و عمل اقتصاد مقاومتی مطرح هستند و ضرورت دارد، در جهت تقویت و استحکام آنها اقدامات مقتضی انجام شود؛ چراکه وجود سرمایه‌های فکری و اجتماعی رشدیافته و بالنده، با جهان‌بینی‌های قوی و متعهد به ارزش‌های معنوی، تضمین‌کننده رشد و شکوفایی اقتصاد کشور است.

- زین‌الاقدم و دیگران (۱۳۹۴) پژوهشی را با عنوان «بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی و تاثیر آن بر سرمایه‌گذاری در تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی» انجام داده‌اند. نتایج این پژوهش نشان داد که مشاهده آثار همدلی و همراهی ناشی از اقتصاد مقاومتی، زمینه حضور آحاد جامعه را فراهم می‌آورد، همراهی و همکاری مردم با برنامه‌ریزان اقتصادی و مدیران جامعه آغاز می‌شود و در نتیجه این امر، کل جامعه و حتی نسل‌های آتی نفع می‌برند؛ در این شرایط، مفهوم سرمایه اجتماعی خود را نشان می‌دهد و با افزایش اعتمادپذیری و روحیه همکاری در بین نیروهای انسانی، جامعه را در نیل به اهداف اقتصادی یاری می‌کند.

- شیخ‌پور و مهدی‌زاده (۱۳۹۲) پژوهشی را با عنوان «نقش سرمایه‌های اجتماعی بر اقتصاد مقاومتی در شرایط تحریم» انجام داده‌اند. در این پژوهش آمده است که پس از پیروزی شکوهمند انقلاب

اسلامی و عدم توفیق آمریکا برای به انحراف کشاندن و مصادره انقلاب، این کشور، لجاجت آشتی‌ناپذیری را به دلیل از دست رفتن منافعش از خود نشان داده و این لجاجت و دشمنی در سه دهه به گونه‌های مختلف ظهور و بروز کرده است. در مقابل اتخاذ چنین رویکردی از سوی غرب، مقام معظم رهبری، بحث اقتصاد مقاومتی را مطرح و آن را به عنوان یک روش مهم و استراتژیک در تغییر مسیر حرکت اقتصادی کشور عنوان کردند. در اینجا تلاش شده مفهوم سرمایه اجتماعی و نظریات موجود در باب آن و نقش سرمایه اجتماعی در اقتصاد مقاومتی و به طور همزمان و موازی در بی‌اثر کردن تحریم‌ها بیان شود. طبق بررسی‌های انجام‌شده در این مقاله معلوم می‌شود که سرمایه اجتماعی از اساسی‌ترین مولفه‌ها در رشد سرمایه‌های اقتصادی هر جامعه است.

- رستمی و دیگران (۱۳۹۲) پژوهشی را با عنوان «سبک زندگی جهادی مبتنی بر سرمایه اجتماعی در اقتصاد مقاومتی» انجام داده‌اند. در این مقاله آمده است که سبک زندگی جهادی عبارتی ترکیبی از موضوعی اجتماعی و جهاد به‌عنوان یکی از عمیق‌ترین اعتقادات دینی است. در این میان، توجه به آسیب‌های موجود در راه اثربخشی ابعاد سازنده سرمایه اجتماعی حائز اهمیت است. این عوامل با توجه به مفهوم سرمایه اجتماعی به چهار گروه آسیب‌های اعتقادی، رفتاری، فرهنگی و روانی تقسیم شده‌اند که برای هر کدام از آنها یکی از مولفه‌های سرمایه اجتماعی پیشنهاد و تلاش شده نقش موثر سرمایه اجتماعی در کمک به شکل‌گیری یک سبک مناسب از زندگی جهادگونه در شرایط اقتصاد مقاومتی که به تحقق حماسه اقتصادی می‌انجامد، نشان داده شود.

- تراب‌زاده جهرمی و دیگران (۱۳۹۲) مطالعه‌ای را با عنوان «بررسی ابعاد و مولفه‌های اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران در اندیشه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای» انجام داده‌اند. جمهوری اسلامی در حوزه‌های اقتصادی با مسائل یا مفاهیمی مواجه است که به هیچ‌گونه عنوان تاکنون، چه در عرصه نظر و چه در عرصه عمل و تجارب بشری مشابه و مابه‌ازای واقعی نداشته است. بنابراین خود انقلاب اسلامی مکلف به نوآوری و ابتکار و نظریه‌پردازی و الگوسازی در این عرصه‌های جدید اقتصادی است. یکی از این مفاهیم، «اقتصاد مقاومتی» است. حوزه موضوعی اقتصاد مقاومتی که توسط مقام معظم رهبری طرح شده، بسیار گسترده است. براین اساس در تبیین حوزه اقتصاد مقاومتی ابتدا نیاز است ابعاد موضوع شناسایی شود و موضوعات مختلف به لحاظ اهمیت طبقه‌بندی شوند.

- میرمعزی (۱۳۹۱) مطالعه‌ای را با عنوان «اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری)» انجام داده است. فرضیه‌ای که نویسنده به دنبال اثبات آن است، این است که از دیدگاه مقام معظم رهبری، اقتصاد مقاومتی شکل خاصی از نظام اقتصادی اسلام است که در وضعیت حمله همه‌جانبه اقتصادی دشمن که کیان نظام اسلامی را به خطر می‌اندازد، پدید می‌آید. در نظام اقتصادی اسلام، در این وضعیت با تغییر در اولویت اهداف و به تبع آن اصول راهبردی و سیاست‌های کلان و حاکمیت روحیه جهادی بر رفتارهای اقتصادی دولت و مردم، راهبردی کلان طراحی می‌شود که تهدید را تبدیل به فرصت می‌کند و باعث رشد می‌شود.

تحقیقات خارجی

- بریگاگلیو^۱ (۲۰۰۶) از اصطلاحی به نام «فنریت اقتصادی» برای اشاره به توان سیاست ساخته یک اقتصاد برای بهبود (یا انطباق با) آثار شوک‌های برونزای مخالف استفاده کرده است. این اصطلاح با تعریفی که از آن شده، نزدیک‌ترین مفهوم به «اقتصاد مقاومتی» در ادبیات رایج کشور ماست. بریگاگلیو بیان می‌دارد که اصطلاح «فنریت اقتصادی» به دو مفهوم به کار می‌رود: اول، توانایی اقتصاد در بهبود سریع شوک‌های اقتصادی تخریب‌کننده خارجی؛ دوم، توانایی اقتصاد برای ایستادگی در برابر آثار این شوک‌ها. اگر برای مثال، کسری‌های مالی مزمین وجود داشته باشد، توانایی اقتصاد در بهبود آثار شوک‌های مخالف به شدت محدود خواهد شد. از طرف دیگر، اگر ابزارهای سیاستی بتواند برای خنثی‌سازی آثار منفی شوک‌ها مورد استفاده قرار گیرد، این توان ارتقا خواهد یافت؛ مانند موقعیتی که کشور از وضعیت مالی قوی برخوردار است و می‌تواند مخارج احتیاطی یا تخفیف‌های مالیاتی را برای برخورد با آثار منفی شوک‌ها مورد استفاده قرار دهد. این نوع فنریت اقتصادی نوعی «تقابل با شوک» است.

- ساباتینی^۲ (۲۰۰۵) در پژوهشی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی را مورد مطالعه قرار داد. در مطالعه ذکر شده سه شاخص پیوندهای خانوادگی، روابط دوستانه و عضویت در سازمان‌های داوطلبانه به عنوان شاخص‌های سرمایه اجتماعی مورد بررسی قرار گرفتند. مطالعه ساباتینی نشان داد که عضویت در سازمان‌های داوطلبانه، دارای تأثیر مثبت و پیوندهای قوی خانوادگی و همچنین روابط دوستانه دارای تأثیر منفی بر عملکرد اقتصادی است.

- نک و کی‌فر^۳ (۱۹۹۷) در مطالعه خود پی برده‌اند که ارتباط مستقیمی بین اعتماد و رشد اقتصادی وجود دارد و این ارتباط در کشورهای فقیر قوی‌تر است. آنان بر این باورند که این ارتباط در وهله اول از طریق افزایش میزان سرمایه‌گذاری در یک کشور، خود را نشان می‌دهد. بدین گونه که سرمایه اجتماعی با ایجاد و گسترش اعتماد در جامعه و فراهم آوردن محیط امن و باثبات، سرمایه‌گذاری را تشویق و تسهیل می‌کند و انگیزه افراد را در جهت سرمایه‌گذاری بیشتر می‌کند. افزایش سرمایه‌گذاری ناشی از وجود اعتماد و سرمایه اجتماعی خود منجر به رشد اقتصادی می‌شود.

جمع‌بندی

تاکنون تحقیق‌های متعددی در زمینه اقتصاد مقاومتی انجام شده است. بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با گرایش به فرهنگ اقتصاد مقاومتی، تأثیر نقش هوش معنوی بر سرمایه فکری و اجتماعی در اقتصاد مقاومتی، بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی و تأثیر آن بر سرمایه‌گذاری در تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی، نقش سرمایه‌های اجتماعی بر اقتصاد مقاومتی در شرایط تحریم، سبک زندگی جهادی مبتنی

^۱ -Briguglio

6.Sabatini

7.Knack & Keefer

بر سرمایه اجتماعی در اقتصاد مقاومتی، بررسی ابعاد و مولفه‌های اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران و اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری) از جمله پژوهش‌هایی است که انجام شده است.

هرچند هرکدام از تحقیق‌های انجام‌شده دارای نتایج ارزشمندی است، اما پژوهش حاضر با آنها متفاوت است و از لحاظ نحوه انجام کار و موضوع، کاری جدید محسوب می‌شود. در پژوهش حاضر برخلاف اکثر پژوهش‌های انجام‌شده از روش میدانی و ابزار پرسشنامه استفاده شده است. این پژوهش ارتباط بین سرمایه اجتماعی و گرایش به اقتصاد مقاومتی را با ابزار پرسشنامه سنجیده که تاکنون چنین کاری انجام نشده و فقط با چندین کار کتابخانه‌ای بحث سرمایه اجتماعی و اقتصاد مقاومتی بررسی شده است. همچنین این پژوهش برخلاف سایر تحقیقات انجام‌شده، گرایش مردم را به اقتصاد مقاومتی می‌سنجد و به دنبال این موضوع است که نشان دهد، مردم به چه میزان به اقتصاد مقاومتی در ابعاد مختلف گرایش دارند و در نهایت ارتباط سرمایه اجتماعی با آن چیست. استفاده از نرم‌افزار Smart PLS در تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز جنبه‌ای دیگر از نوآوری این پژوهش است.

چارچوب نظری

با توجه به اینکه بحث اصلی درباره اقتصاد مقاومتی در داخل کشور بر اساس نظرات مقام معظم رهبری است و همچنین تاکنون نظریه‌های زیادی در زمینه اقتصاد مقاومتی ارائه نشده، در پژوهش حاضر مبنای تئوریک اصلی، نظریه‌های مقام معظم رهبری در نظر گرفته شده است.

مقام معظم رهبری ارکان اقتصاد مقاومتی را به شرح زیر می‌شمارند:

الف: مقاوم بودن اقتصاد: وظیفه همه ما این است که سعی کنیم کشور را مستحکم، غیرقابل نفوذ و غیرقابل تأثیر از سوی دشمن، حفظ کنیم و نگه داریم؛ این یکی از اقتضائات «اقتصاد مقاومتی» است که ما مطرح کردیم. در اقتصاد مقاومتی، یک رکن اساسی و مهم، مقاوم بودن اقتصاد است. اقتصاد باید مقاوم باشد؛ باید بتواند در مقابل آنچه که ممکن است در معرض توطئه دشمن قرار بگیرد، مقاومت کند (بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۲/۱/۱).

ب: استفاده از همه ظرفیت‌های دولتی و مردمی: بخش خصوصی را باید کمک کرد. اینکه ما «اقتصاد مقاومتی» را مطرح کردیم، خوب، خود اقتصاد مقاومتی شرایطی دارد، ارکانی دارد؛ یکی از بخش‌هایش همین تکیه به مردم است؛ همین سیاست‌های اصل «۴۴» با تأکید و اهتمام و دقت و وسواس هرچه بیشتر باید دنبال شود؛ این جزو کارهای اساسی شماست. در بعضی از موارد، من از خود مسئولین کشور می‌شنوم که بخش خصوصی به خاطر کم‌توانی‌اش جلو نمی‌آید. خوب، باید فکری بکنید برای اینکه به بخش خصوصی توانبخشی بشود؛ حالا از طریق بانک‌هاست، از طریق قوانین لازم و مقررات لازم است؛ از هر طریقی که لازم است، کاری کنید که بخش خصوصی، بخش مردمی، فعال شود. بالاخره اقتصاد مقاومتی معنایش این است که ما یک اقتصادی داشته باشیم که هم روند رو به رشد اقتصادی در کشور

محفوظ بماند، هم آسیب‌پذیری‌اش کاهش پیدا کند. یعنی وضع اقتصادی کشور و نظام اقتصادی جوری باشد که در مقابل ترندهای دشمنان که همیشگی و به شکل‌های مختلف خواهد بود، کمتر آسیب ببیند و اختلال پیدا کند. یکی از شرایطش، استفاده از همه ظرفیت‌های دولتی و مردمی است؛ هم از فکرها و اندیشه‌ها و راهکارهایی که صاحب‌نظران می‌دهند، استفاده کنید، هم از سرمایه‌ها استفاده شود (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رییس‌جمهور و اعضای هیات دولت، ۱۳۹۱/۶/۲).

ج: حمایت از تولید ملی: یک رکن دیگر اقتصاد مقاومتی، حمایت از تولید ملی است؛ صنعت و کشاورزی، واحدهای کوچک و متوسط را فعال کنید. البته خوشبختانه واحدهای بزرگ ما فعالند، خوبند و سوددهی‌شان هم خوب است، کارشان هم خوب است، اشتغال‌شان هم خوب است؛ عمده واحدهای بزرگ ما وضع‌شان اینجور است - لذا همان‌طور که گفتید، محصول سیمان‌مان، محصول فولادمان، محصولات عمده اینجوری‌مان خوب است - لیکن باید به فکر واحدهای متوسط و کوچک باشید؛ اینها خیلی مهم است، اینها در زندگی مردم تأثیرات مستقیم دارد (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رییس‌جمهور و اعضای هیات دولت، ۱۳۹۱/۶/۲).

د: مدیریت منابع ارزی: مسئله منابع ارزی هم مسئله مهمی است که خب، حالا آقایان توجه دارید. روی این مسئله دقت کنید، خیلی باید کار کنید. واقعاً باید منابع ارزی را درست مدیریت کرد. حالا اشاره شد به ارز پایه؛ در این زمینه هم حرف‌های گوناگونی از دولت صادر شد. یعنی در روزنامه‌ها از قول یک مسئول، یکجور گفته شد؛ فردا یا دو روز بعد، یکجور دیگر گفته شد. نگذارید این اتفاق بیفتد. واقعا یک تصمیم قاطع گرفته شود، روی آن تصمیم پافشاری شود و مسئله را دنبال کنید. به هر حال منابع ارزی باید مدیریت دقیق بشود (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رییس‌جمهور و اعضای هیات دولت، ۱۳۹۱/۶/۲).

ه: مدیریت مصرف: یک مسئله هم در اقتصاد مقاومتی، مدیریت مصرف است. مصرف هم باید مدیریت شود. این قضیه اسراف و زیاده‌روی، قضیه مهمی در کشور است. خب، حالا چگونه باید جلوی اسراف را گرفت؟ فرهنگ‌سازی هم لازم است، اقدام عملی هم لازم است. فرهنگ‌سازی‌اش بیشتر به عهده رسانه‌هاست. واقعا در این زمینه، هم صداوسیما در درجه اول و بیش از همه مسئولیت دارد، هم دستگاه‌های دیگر مسئولیت دارند. باید فرهنگ‌سازی کنید. ما یک ملت مسلمان علاقه‌مند به مفاهیم اسلامی هستیم، اینقدر در اسلام اسراف منع شده و ما متأسفانه در زندگی‌مان اهل اسرافیم! بخش عملیاتی‌اش هم به نظر من از خود دولت باید آغاز شود. در گزارش‌های شماها من خواندم، حالا هم بعضی از دوستان اظهارکردند که دولت در صدد صرفه‌جویی است و می‌خواهد صرفه‌جویی کند؛ بسیار خوب، این لازم است؛ این را جدی بگیرید. دولت خودش یک مصرف‌کننده بسیار بزرگی است. شما از بنزین بگیرید تا وسایل گوناگون، یک مصرف‌کننده بزرگ، دولت است. حقیقتاً در کار مصرف، صرفه‌جویی کنید. صرفه‌جویی، چیز بسیار لازم و مهمی است (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رییس‌جمهور و اعضای هیات دولت، ۱۳۹۱/۶/۲).

مقام معظم رهبری در دیدار کارگزاران نظام در تاریخ ۱۳۹۰/۵/۳ فرمودند: «امروز پرهیز از اسراف و ملاحظه تعادل در مصرف، بلاشک در مقابل دشمن یک حرکت جهادی است؛ انسان می‌تواند ادعا کند که این اجر جهاد فی سبیل الله را دارد.»

ایشان می‌فرمایند: «واحد‌های کوچک و متوسط را فعال کنید. البته خوشبختانه واحدهای بزرگ ما فعالند، خوبند و سوددهی‌شان هم خوب است، کارشان هم خوب است، اشتغال‌شان هم خوب است؛ عمده واحدهای بزرگ ما وضع‌شان اینجور است - لذا همان‌طور که گفتید، محصول سیمان‌مان، محصول فولادمان، محصولات عمده اینجوری‌مان خوب است - لیکن باید به فکر واحدهای متوسط و کوچک باشید؛ اینها خیلی مهم است، اینها در زندگی مردم تأثیرات مستقیم دارد» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رییس‌جمهور و اعضای هیات دولت، ۱۳۹۱/۶/۲).

همچنین می‌فرمایند: «یک مسئله هم در اقتصاد مقاومتی، مدیریت مصرف است. مصرف هم باید مدیریت شود. این قضیه اسراف و زیاده‌روی، قضیه مهمی در کشور است. خب، حالا چگونه باید جلوی اسراف را گرفت؟ ما یک ملت مسلمان علاقه‌مند به مفاهیم اسلامی هستیم، اینقدر در اسلام اسراف منع شده و ما متأسفانه در زندگی‌مان اهل اسرافیم!» بنابراین بر اساس نظرهای گوناگون مقام معظم رهبری، اقتصاد مقاومتی در پژوهش حاضر با سه شاخص مدیریت مصرف، فرهنگ قناعت و حمایت از تولید ملی مورد بررسی قرار گرفته است.

اما در جهت استخراج فرضیه اصلی پژوهش، یعنی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی نیز از نظریه مقام معظم رهبری استفاده شده است. ایشان می‌فرمایند: «اینکه ما اقتصاد مقاومتی را مطرح کردیم، خب، خود اقتصاد مقاومتی شرایطی دارد، ارکانی دارد؛ یکی از بخش‌هایش همین تکیه به مردم است.» همچنین مقام معظم رهبری می‌فرمایند: «یکی از شرایطش، استفاده از همه ظرفیت‌های دولتی و مردمی است؛ هم از فکرها و اندیشه‌ها و راهکارهایی که صاحب‌نظران می‌دهند، استفاده کنید، هم از سرمایه‌ها» (بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رییس‌جمهور و اعضای هیات دولت، ۱۳۹۱/۶/۲).

بنابراین مشاهده می‌شود که مقام معظم رهبری به نقش مردم، سرمایه‌ها و فکرها در اقتصاد مقاومتی تأکید دارند و از نظرات ایشان این فرضیه اصلی استخراج می‌شود که «بین سرمایه اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباط وجود دارد.»

علاوه بر نظریه مقام معظم رهبری، اندیشمندان مختلف اجتماعی نیز بر ارتباط بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی تأکید کرده‌اند که با توجه به اینکه اقتصاد مقاومتی یکی از اصل‌های اساسی و زیربنایی توسعه اقتصادی است، می‌تواند به عنوان چارچوب نظری مورد بررسی قرار گیرد. به عقیده پاتنام، شبکه‌های مشارکت مدنی که شکاف‌های اجتماعی را دور می‌زنند، موجب همکاری گسترده‌تری شده و بدین ترتیب انواع شبکه‌های مشارکت اجتماعی بخش مهمی از ذخیره سرمایه اجتماعی یک جامعه را تشکیل می‌دهند. روابط متقابل میان منابع سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد، هنجارها و

شبکه‌های مشارکت که خود تقویت‌کننده و خودافزاینده هستند، از ویژگی‌های جامعه مدنی است. نبود این ویژگی‌ها یعنی عهدشکنی، بی‌اعتمادی، فریب، بهره‌کشی، انزوا و بی‌نظمی، یکدیگر را در حفظ دوره‌های باطل توسعه‌نیافتگی تشدید می‌کنند (شادی طلب و حجتی کرمانی، ۱۳۸۷: ۳۷).

آنتونی گیدنز، اعتماد و تاثیر آن بر فرآیند توسعه را زیربنا و زمینه‌ساز اصلی در جوامع مدرن می‌داند، هر جا که سطح اعتماد اجتماعی (به عنوان یکی از شاخص‌های اصلی سرمایه اجتماعی) بالا باشد، مشارکت و همیاری مردم در عرصه‌های اجتماعی بیشتر و آسیب‌های اجتماعی کمتر است (اکبری، ۱۳۸۳: ۱۱).

پاتنام^{۲۱} مدعی است که شرکت در اجتماع مانند شبکه‌های رسمی و غیررسمی جامعه، مرکز اصلی مفهوم سرمایه اجتماعی است (پاتنام، ۲۰۰۰: ۵۶). وی می‌گوید که همکاری داوطلبانه در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی بزرگی را در شکل‌های عمل متقابل و شبکه‌های مشارکت اجتماعی به ارث برده، بهتر صورت می‌گیرد (پاتنام، ۱۳۹۰: ۱۳۸). شبکه‌های اجتماعی، مردم را بیشتر به همکاری و اعتمادپذیری تشویق می‌کنند تا شرایط انفرادی ناشی از پی‌جویی نفع شخصی (تاجبخش، ۱۳۸۴: ۱۲). سرمایه اجتماعی برخلاف سرمایه اقتصادی، یک کالای عمومی است. شاید به همین دلیل است که اغلب کم‌ارزش تلقی می‌شود و تلاش زیادی برای افزایش آن به عمل نمی‌آید. پاتنام، سرمایه اجتماعی را به عنوان همبستگی اجتماعی محلی حاصل شده، دارای ویژگی‌های ذیل می‌داند:

۱. وجود مجموعه‌ای متراکم از سازمان‌ها و شبکه‌های اجتماع محلی؛
۲. سطوح بالای تعهد مدنی یا مشارکت در شبکه‌های اجتماعی محلی؛
۳. هویت محلی قوی و مثبت و نیز احساس تجانس و برابری با اعضای اجتماع محلی؛
۴. هنجارهای تعمیم‌یافته مربوط به اعتماد و کمک متقابل بین اعضای اجتماع محلی و اینکه آیا آنها یکدیگر را به لحاظ شخصی می‌شناسند یا خیر؛
۵. شبکه‌های مشارکت مدنی، تجسم همکاری‌های موفقیت‌آمیز گذشته هستند که می‌توانند همچون الگویی فرهنگی برای همکاری آتی عمل کنند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۷۸؛ برگرفته از محسنی تبریزی و آقامحسینی، ۱۳۸۹: ۱۴۹).

شاخص‌های سرمایه اجتماعی در نظر پاتنام اعتماد، هنجارها و شبکه‌های مشارکت اجتماعی هستند که با تسهیل کنش‌ها، کارایی جامعه را بهبود می‌بخشند. وی معتقد است روابط متقابل میان منابع سرمایه اجتماعی یعنی اعتماد، هنجارها و شبکه‌های مشارکت که خود تقویت‌کننده و خودافزاینده هستند، از ویژگی‌های جامعه مدنی است. نبود این ویژگی‌ها یعنی عهدشکنی، بی‌اعتمادی، فریب، بهره‌کشی، انزوا و بی‌نظمی، یکدیگر را در حفظ دوره‌های باطل توسعه‌نیافتگی تشدید می‌کنند. (شادی طلب و حجتی کرمانی، ۱۳۸۷: ۳۷)

^{۲۱} Putnam

بوردیو در سال‌های ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰ مفهوم سرمایه اجتماعی را توسعه داد، اما این کار او نسبت به قسمت‌های دیگر نظریه اجتماعی‌اش کمتر مورد توجه قرار گرفت (فیلد^۹، ۲۰۰۳: ۴۵ - ۴۴).

یکی از سنگ بناهای نظری جامعه‌شناسی بوردیو، در نظر گرفتن جامعه به مثابه تکثری از حوزه‌های اجتماعی است. شکل‌های سرمایه (اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی) عواملی اساسی هستند که تعریف‌کننده موقعیت‌ها و امکانات کنشگران گوناگون در هر حوزه‌ای به شمار می‌روند (سیسمن^{۱۰}، ۲۰۰۰: ۷۶-۷۵). از نظر او سرمایه‌دار در سه شکل بنیادی امکان بروز می‌یابد: به شکل سرمایه اقتصادی که قابلیت تبدیل شدن به پول را دارد و ممکن است در شکل حقوق مالکیت نهادینه شود؛ به شکل سرمایه اجتماعی که از الزامات اجتماعی (ارتباطات) ساخته شده است و در شرایط معین، قابلیت تبدیل شدن به سرمایه اقتصادی را دارد و ممکن است به صورت عنوان اشرافی یا اصالت خانوادگی نهادینه شود (ماجدی و لهسایی‌زاده، ۱۳۸۵: ۹۴). وی معتقد بود، سرمایه اجتماعی یکی از ابعاد برجسته تحقیقاتی علوم اجتماعی است. این اصول اجتماعی باعث تقویت افراد و گروه‌ها می‌شود (بوردیو، ۱۹۸۰: ۴۵). بوردیو اعتقاد دارد که عضویت در گروه‌ها و درگیر بودن در شبکه‌های اجتماعی که در گروه‌ها حاصل می‌شود و روابط اجتماعی حاصل از عضو بودن می‌تواند در تلاش برای بهبود موقعیت اجتماعی کنشگران در حوزه‌های متفاوت و گوناگون به کار رود. انجمن‌های داوطلبانه، اتحادیه‌های تجاری، احزاب سیاسی و انجمن‌های سری، همگی نمونه‌هایی جدید از سرمایه اجتماعی به شمار می‌روند (بوردیو، ۱۹۸۰: ۴۵).

فرانسیس فوکویاما^{۱۱} سرمایه اجتماعی را در چارچوبی اقتصادی مطرح می‌کند. وی با بهره‌گیری از مفهوم سرمایه اجتماعی، نظریه اعتماد اجتماعی را تدوین و اعلام می‌کند که قدرت و کارایی سرمایه اجتماعی در جامعه به میزان پایبندی اعضای آن جامعه به هنجارها و ارزش‌های مشترک و توانایی آنها برای چشم‌پوشی از منافع شخصی در راستای خیر و سعادت همگانی بستگی دارد (محسنی تبریزی و آقامحسنی، ۱۳۸۹: ۱۵۰).

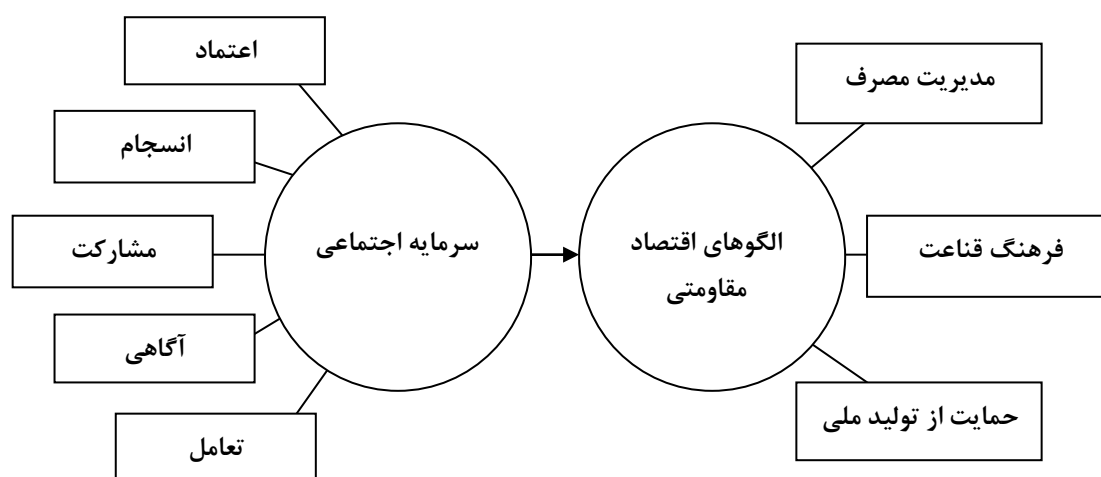
بنابراین، در یک جمع‌بندی از اندیشه پاتنام و فوکویاما، سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک پدیده جامعه‌شناسی کلان لحاظ شده است. به نظر آنها، ملت‌ها می‌توانند از سطوح متفاوتی از سرمایه اجتماعی برخوردار باشند که فرصت را برای تحقق دموکراسی یا صنعتی‌شدن آنها فراهم می‌کند. در نهایت، در شرایط وجود سرمایه اجتماعی، شاهد بسط و گسترش فرآیند مشارکت در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و نیز بسط انجمن‌های داوطلبانه خواهیم بود؛ فرآیندی که می‌تواند سازوکار موثری برای نیل به توسعه باشد (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۲۷۹).

بنابراین، علاوه بر نظر مقام معظم رهبری، نظریه‌های افرادی چون گیدنز، پاتنام و فوکویاما نیز بر نقش سرمایه اجتماعی در توسعه اقتصادی در ابعاد مختلف تأکید دارند. همان‌طور که ذکر شد، یکی از

9. Field
10. Sisaman
11. Granovetter

مهم‌ترین ابعاد توسعه اقتصادی، اقتصاد مقاومتی است. بر این اساس، نظریه‌های این نظریه‌پردازان نیز می‌تواند مبنای استخراج فرضیه اصلی پژوهش قرار گیرد. علاوه بر این، دولو و دیگران (۱۳۹۵)، شیخ‌پور و مهدی‌زاده (۱۳۹۲) و زین‌الاقدم و دیگران (۱۳۹۴) در پژوهش‌های خود به ارتباط بین سرمایه اجتماعی و اقتصاد مقاومتی پی بردند، بنابراین مبنای تجربی پژوهش حاضر تحقیق‌های یادشده است. همچنین با توجه به ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی از نظر اندیشمندان مختلفی چون بوردیو، پاتنام، آدام و رنسوئیچ و کلمن که شامل اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل اجتماعی هستند، فرضیه‌های فرعی ذیل استخراج می‌شود:

- بین اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباط وجود دارد.

مدل نظری پژوهش

فرضیه‌های پژوهش

فرضیه اصلی

- بین سرمایه اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباط وجود دارد.

فرضیه‌های فرعی

- بین اعتماد اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباط وجود دارد.

- بین انسجام اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباط وجود دارد.
- بین مشارکت اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباط وجود دارد.
- بین آگاهی اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباط وجود دارد.
- بین تعامل اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباط وجود دارد.

روش تحقیق

تحقیق حاضر براساس نوع داده‌های جمع‌آوری شده و تحلیل آنها، تحقیقی کمی است و از لحاظ نوع برخورد با مسأله‌ای که به بررسی آن پرداخته و ورود به آن مطالعه‌ای میدانی است. تکنیک استفاده‌شده در این پژوهش نیز پیمایش است. در این مطالعه برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز از ابزار پرسشنامه استفاده شده است. در این باره برای اطمینان از اعتبار لازم به مشاوره و بهره‌گیری از نظرات اساتید و کارشناسان مربوطه و همچنین برای پایایی پرسشنامه از آزمون آلفای کرونباخ استفاده شده است. برای بالا رفتن ضریب آلفا در پژوهش حاضر، گویه‌هایی که موجب کاهش آلفا شدند، حذف شدند و در نهایت، پرسشنامه نهایی با ضریب آلفای بالای ۰/۷ استخراج شد.

جامعه آماری این مطالعه تمامی شهروندان ۱۸ سال به بالای شهر کرمانشاه است. از آنجا که به طور طبیعی امکان مطالعه دیدگاه‌های تمامی شهروندان وجود نداشت، از شیوه «نمونه‌گیری» برای تبیین نظرات افرادی که مورد مطالعه قرار گرفتند، استفاده شده است و بر اساس فرمول کوکران، تعدادی از افراد (۳۸۴ نفر) که معرف جامعه آماری تشخیص داده شدند، به عنوان نمونه انتخاب و بررسی شدند. روش نمونه‌گیری در این پژوهش، شیوه نمونه‌گیری دومرحله‌ای با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای و سپس نمونه‌گیری تصادفی ساده است؛ به این صورت که با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای تعدادی از محله‌های شهر کرمانشاه انتخاب شدند و با استفاده از نمونه‌گیری تصادفی از هر محله، نمونه نهایی استخراج شد. کرمانشاه یکی از کلانشهرهای مهم ایران است که همواره در تاریخ کشور نقش استراتژیک و حیاتی داشته و به ویژه در زمان جنگ تحمیلی دارای نقش دفاعی بوده است. امروزه در این شهر برخلاف گذشته، ساده‌زیستی و فرهنگ قناعت جای خود را به تجمل‌گرایی داده و این مسئله بر نگرش مردم در زمینه‌های مختلف تأثیر گذاشته است. بنابراین در این شرایط و در حالی که استان کرمانشاه دارای بیشترین میزان بیکاری در کشور است، فرهنگ اقتصاد مقاومتی دارای اهمیت است و باید عوامل مرتبط با آن مورد بررسی قرار گیرد. پس از گردآوری، داده‌ها با استفاده از نرم‌افزارهای SPSS و معادلات ساختاری Smart PLS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و برای آزمون فرضیات، تست‌های آماری متناسب با هر فرضیه به کار گرفته شد.

تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای پژوهش

جدول ۲. تعریف مفهومی و عملیاتی متغیرهای تحقیق

تعریف مفهومی و عملیاتی		
بنا به تعریف برخی از اقتصاددانان از اقتصاد مقاومتی، این نوع اقتصاد معمولاً در رویارویی و تقابل با اقتصاد وابسته و مصرف‌کننده یک کشور قرار می‌گیرد که منفعل نیست و در مقابل اهداف اقتصادی سلطه، ایستادگی می‌کند و سعی دارد، ساختارهای اقتصادی موجود را تغییر دهد و آن را براساس جهان‌بینی و اهداف بومی‌کند. برای تداوم این نوع اقتصاد، باید هرچه بیشتر به سمت محدودکردن استفاده از منابع نفتی و رهایی از اتکای اقتصاد کشور به این منابع حرکت و توجه کرد، اقتصاد مقاومتی در شرایطی معنا پیدا می‌کند که جنگی وجود داشته باشد و در برابر جنگ اقتصادی و همچنین جنگ نرم دشمن است که اقتصاد مقاومتی معنا پیدا می‌کند (قنبری و دیگران، ۱۳۹۵: ۱۰۷).	تعریف مفهومی	اقتصاد مقاومتی
در پژوهش حاضر، براساس نظریه‌های مقام معظم رهبری اقتصاد مقاومتی با سه شاخص مدیریت مصرف، فرهنگ قناعت و حمایت از تولید ملی مورد بررسی قرار گرفته است.	تعریف عملیاتی	
اصطلاح سرمایه اجتماعی به سرمایه‌هایی از قبیل اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، هنجارها و شبکه‌هایی که مردم برای حل مشکلات عمومی ترسیم می‌کنند، گفته می‌شود. سرمایه اجتماعی با مفاهیمی از قبیل مشارکت، اعتماد، حمایت و ارتباطات اجتماعی پیوند یافته است (آدام و رنسونیچ ^۱ ، ۲۰۰۳). از دیدگاه بوردیو، سرمایه اجتماعی دو شاخص اساسی دارد: ۱. اعتماد؛ ۲. پیوند. پاتنام مدعی است که شرکت در اجتماع مانند شبکه‌های رسمی و شبکه‌های غیررسمی جامعه، مرکز اصلی مفهوم سرمایه اجتماعی است. وی سه بعد اعتماد، آگاهی‌های اجتماعی و مشارکت اجتماعی را برای سرمایه اجتماعی قائل می‌شود. (پاتنام، ۲۰۰۰: ۵۶)	تعریف مفهومی	سرمایه اجتماعی
در این پژوهش سرمایه اجتماعی بر اساس نظریه‌های بوردیو، پاتنام و آدام و رنسونیچ با شاخص‌های اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل اجتماعی مورد بررسی قرار گرفته است.	تعریف عملیاتی	

¹².Adam, Frane and Roncevic

یافته‌های پژوهش
یافته‌های توصیفی

۵۱

دانشگاه علامه طباطبائی - پژوهش‌های مطالعات

الگوی پیشرفت

اسلامی ایرانی

جدول ۳: آمار توصیفی متغیرهای مستقل و وابسته بر اساس میانگین
(خیلی زیاد ۵، زیاد ۴، متوسط ۳، کم ۲ و خیلی کم ۱)

متغیر	شاخص‌های سرمایه اجتماعی							الگوهای اقتصاد مقاومتی
	اعتماد اجتماعی	انسجام اجتماعی	مشارکت اجتماعی	آگاهی اجتماعی	تعامل اجتماعی	حمایت از تولید ملی	فرهنگ قناعت	
میانگین	۳/۲۰	۳/۴۷	۳/۴۴	۳/۱۳	۳/۵۶	۳/۲۶	۳/۵۳	۳/۱۵
انحراف معیار	۰/۹۱	۱/۷۱	۰/۹۱	۰/۹۰	۰/۸۹	۰/۸۶	۰/۹۵	۰/۹۳

یافته‌ها نشان می‌دهند که میانگین کلی سرمایه اجتماعی (۳/۳۶) بالاتر از متوسط است. در میان ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی، اعتماد اجتماعی «۳/۲۰»، انسجام اجتماعی «۳/۴۷»، مشارکت اجتماعی «۳/۴۴»، آگاهی اجتماعی «۳/۱۳» و تعامل اجتماعی «۳/۵۶» است. همچنین میانگین کلی گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی «۳/۳۱» است. در بین شاخص‌های الگوهای اقتصاد مقاومتی، فرهنگ قناعت، دارای بیشترین میانگین (۳/۵۳) و مدیریت مصرف دارای کمترین میانگین (۳/۱۵) است.

یافته‌های استنباطی

آزمون کلموگروف - اسمیرنوف

جهت بررسی نرمال بودن عامل‌ها از آزمون تک‌نمونه‌ای کلموگروف - اسمیرنوف به قرار زیر استفاده می‌شود.

H_0 : داده‌ها از توزیع نرمال برخوردارند

H_1 : داده‌ها از توزیع نرمال برخوردار نیستند

جدول ۴. آزمون کلموگروف - اسمیرنوف برای تعیین نرمال بودن متغیرهای پژوهش

مؤلفه‌های پژوهش	اعتماد	انسجام	مشارکت	آگاهی	تعامل	الگوهای اقتصاد مقاومتی
تعداد	۳۸۴	۳۸۴	۳۸۴	۳۸۴	۳۸۴	۳۸۴
مقادیر کلموگروف- اسمیرنوف	۰/۸۰۹	۱/۷۴	۲/۵۶	۲/۵۹	۳/۱۳	۲/۰۱
سطح معناداری (دو دامنه)	۰/۰۸۳	۰/۰۶۹	۰/۱۴۵	۰/۲۷۱	۰/۱۶۳	۰/۱۸۰

با توجه به جدول شماره ۴، می‌توان نتیجه گرفت که چون مقادیر سطح معناداری تمامی متغیرهای پژوهش بیشتر از ۰/۰۵ است، پس می‌توان گفت که دیگر متغیرها این عامل نرمال بودن توزیع داده‌ها را می‌رساند و می‌توان در تحلیل فرضیه‌های پژوهش، آزمون‌های پارامتریک را به کار گرفت.

آزمون فرضیه‌ها

- بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل) با گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ارتباط وجود دارد.

جهت بررسی فرضیه‌های پژوهش مبنی بر ارتباط بین ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی (اعتماد، انسجام، مشارکت، آگاهی و تعامل) با گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی از آزمون ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. یافته‌ها به شرح جدول زیر است.

جدول ۵. همبستگی بین متغیرهای مستقل و وابسته تحقیق

نام متغیر	شاخص‌ها	گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی	
		ضریب همبستگی	سطح معناداری
سرمایه اجتماعی	اعتماد اجتماعی	۰/۳۸	۰/۰۰۰
	انسجام اجتماعی	۰/۳۱	۰/۰۰۰
	مشارکت اجتماعی	۰/۳۳	۰/۰۰۰
	آگاهی اجتماعی	۰/۳۰	۰/۰۰۰
	تعامل اجتماعی	۰/۲۴	۰/۰۰۲
	میزان کل سرمایه اجتماعی	۰/۳۲	۰/۰۰۰

یافته‌ها حاکی از آن است که بین تمامی ابعاد سرمایه اجتماعی و همچنین میزان کل آن با گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی از دیدگاه شهروندان، رابطه مثبت، مستقیم و معناداری وجود دارد. در این میان، رابطه بین اعتماد اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی ($P = ۰/۳۸$) دارای بیشترین

ضریب همبستگی و رابطه بین تعامل اجتماعی و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی دارای کمترین ضریب همبستگی ($P=0/24$) است.

همچنین رابطه بین انسجام اجتماعی ($P=0/31$)، مشارکت اجتماعی ($P=0/33$) و آگاهی اجتماعی ($P=0/30$) با گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی از دیدگاه شهروندان، دارای ضریب همبستگی مثبت و معناداری است. بنابراین می‌توان استدلال کرد که هر چه میزان گرایش به سرمایه اجتماعی ($P=0/32$) و ابعاد آن بیشتر شود، میزان گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی از دیدگاه شهروندان بیشتر می‌شود و تمامی فرضیه‌های پژوهش حاضر تأیید می‌شوند.

مدل معادله ساختاری

به منظور تعیین شدت و جهت بررسی تأثیر دقیق‌تر میزان کل سرمایه اجتماعی بر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی در بین شهروندان ۱۸ سال به بالای ساکن کرمانشاه، از یک مدل معادله ساختاری بهره گرفته شده است. در این پژوهش با استفاده از روش مدل‌سازی معادلات ساختاری به آزمون مدل‌های معادله ساختاری پژوهش پرداخته شده است. رویکرد در این قسمت، رویکرد دومرحله ای است؛ بدین معنی که پس از تدوین مدل نظری پژوهش، لازم است به بحث برآورد مدل یا به عبارتی دیگر، برآورد پارامترهای آزاد در مدل و تحلیل شاخص‌های جزئی و کلی مدل پرداخته شود تا مشخص شود که داده‌های تجربی در مجموع حمایت‌کننده مدل نظری تدوین شده هستند یا خیر.

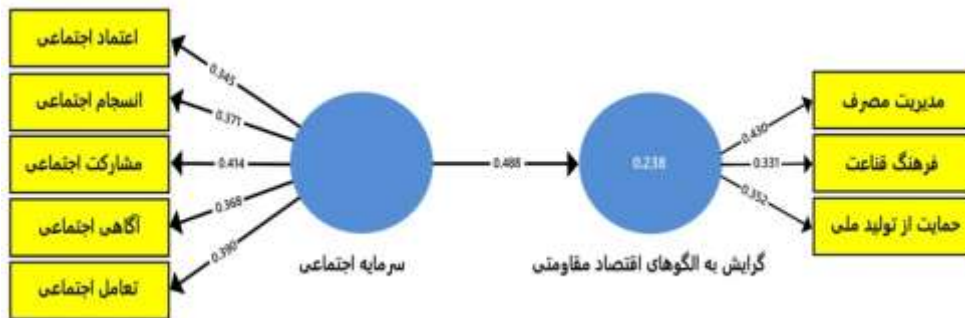
مدل‌سازی معادلات ساختاری به روش حداقل مربعات (PLS) برخلاف روش کواریانس محور (نرم‌افزارهایی نظیر LISREL، AMOS و EQS) فاقد شاخص‌های برازش مدل مبتنی بر کای دو جهت بررسی میزان مطابقت مدل نظری با داده‌های گردآوری شده است، این امر به ماهیت پیش‌بین‌محور PLS بستگی دارد. بنابراین شاخص‌های برازش که به همراه این رویکرد توسعه یافته‌اند، به بررسی کفایت مدل در پیش‌بینی متغیرهای وابسته مربوط هستند؛ مانند شاخص‌های افزونگی^۱ و حشو^۲ یا شاخص GOF. در واقع این شاخص‌ها نشان می‌دهند که در مدل اندازه‌گیری، معرف‌ها تا چه حد توانایی پیش‌بینی سازه زیربنایی خود را دارند و در مدل ساختاری، متغیرهای برون‌زا تا چه حد و با چه کیفیتی توانایی پیش‌بینی متغیرهای درون‌زای مدل را دارند.

برآوردهای مربوط به شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل ساختاری و پارامترهای اصلی این مدل (اثر متغیر سرمایه اجتماعی بر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی) در شکل و جداول زیر گزارش شده است:

¹³. Communalit

¹⁴. Redundancy

شکل ۱: مدل معادله ساختاری اثر سرمایه اجتماعی بر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی

جدول ۶. برآورد شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری

شاخص	GOF	SRMR	NFI
مقدار	۰/۸۰	۰/۰۸۱	۰/۹۰

شاخص‌های ارزیابی کلیت مدل معادله ساختاری، در مجموع بیانگر این است که داده‌ها، مدل نظری پژوهش را حمایت می‌کنند. به عبارت دیگر، برازش داده‌ها به مدل برقرار است و شاخص‌ها بر مطلوب بودن مدل معادله ساختاری دلالت دارند.

جدول ۷. برآورد اثر متغیر سرمایه اجتماعی بر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی

متغیر مستقل	مسیر	متغیر وابسته	ضریب تعیین	ضریب اثر	مقدار بحرانی	سطح معناداری
سرمایه اجتماعی	<---	گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی	۰/۲۳۸	۰/۴۸۸	۱/۲	۰/۰۰۱

مقادیر برآورد شده در جدول بالا بیانگر این است: (۱) متغیر سرمایه اجتماعی در مجموع ۰/۴۸ از واریانس متغیر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی را تبیین می‌کند. با مد نظر قرار دادن مقادیر مربوط به حجم اثر شاخص تعیین این مقدار در حد متوسط (۰/۲۳) برآورد می‌شود. به عبارت دیگر، متغیر سرمایه اجتماعی در ابعاد مختلف در حد متوسط توان تبیین واریانس متغیر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی شهروندان را دارد. (۲) اثر متغیر سرمایه اجتماعی بر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی به لحاظ آماری معنادار است. بنابراین، فرضیه کلی پژوهش مبنی بر اینکه متغیر سرمایه اجتماعی بر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی تأثیر دارد، تأیید می‌شود. با توجه به مقدار ضریب تأثیر، می‌توان گفت، اثر متغیر سرمایه اجتماعی بر متغیر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی، مثبت، مستقیم و در

حد متوسط برآورد می‌شود، به این معنا که افزایش میزان سرمایه اجتماعی می‌تواند در حد متوسط منجر به تقویت گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی شود.

بحث و نتیجه‌گیری

فضای اقتصادی امروز ایران، رویدادهای ویژه و منحصر به فردی را شاهد است که وقوع بعضی از آنها تاکنون در دنیا سابقه نداشته است، از این رو، زمانی که شرایط ویژه و بدون الگویی به وجود می‌آید، نوآوری و ایده‌پردازی از سوی صاحب‌نظران برای برطرف کردن چالش‌های اقتصادی ضرورت پیدا می‌کند. رهبر معظم انقلاب، در طول سال‌های گذشته با درک شرایط خاص ملی و بین‌المللی کشورمان، راهبردهایی را در چارچوب نامگذاری سال‌ها، طراحی کردند که به‌طور قطع نقشه راهی برای حرکت مسئولان نظام در یک مسیر مطمئن جهت دستیابی به اهداف کلان نظام و علاجی برای برون‌رفت از چالش‌هایی است که کشور با آنها روبه‌رو است. یکی از این راهبردها، اجرای الگوی اقتصاد مقاومتی در کشور است.

با توجه به اهمیت بحث اقتصاد مقاومتی، به ویژه در بین مردم ساکن کلانشهرها، در پژوهش حاضر که در میان ۳۸۴ نفر از شهروندان شهر کرمانشاه به عنوان حجم نمونه انجام شد، به بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی و ابعاد آن به عنوان متغیرهای مستقل و گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی به عنوان متغیر وابسته پرداخته شد.

نتایج آمار توصیفی متغیر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی نشان می‌دهد که گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی (۳/۳۱) و سرمایه اجتماعی (۳/۳۶) در حد بالاتر از متوسط است.

همچنین نتایج این تحقیق نشان‌دهنده رابطه مثبت، مستقیم و معنادار بین تمامی متغیرهای مستقل و متغیر وابسته پژوهش است؛ بدین صورت که هرچه میزان اعتماد اجتماعی ($P=0/38$)، انسجام اجتماعی ($P=0/31$)، مشارکت اجتماعی ($P=0/33$)، آگاهی اجتماعی ($P=0/30$) و تعامل اجتماعی ($P=0/24$) در بین شهروندان بیشتر باشد، گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی بیشتر خواهد بود. در این میان، متغیر اعتماد اجتماعی با گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی، بیشترین شدت همبستگی و متغیر تعامل اجتماعی کمترین شدت همبستگی را دارد. همچنین میزان کل سرمایه اجتماعی به میزان « $P=0/32$ » با گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی از دیدگاه شهروندان ارتباط دارد.

نتایج حاصل از مدل معادله ساختاری (Smart PLS) نیز نشان داد که متغیر سرمایه اجتماعی در مجموع ۰/۴۸ از واریانس متغیر گرایش به الگوهای اقتصاد مقاومتی را تبیین می‌کند. با مد نظر قرار دادن مقادیر مربوط به حجم اثر شاخص، ضریب تعیین این مقدار در حد متوسط (۰/۲۳) برآورد می‌شود. به عبارت دیگر، متغیر سرمایه اجتماعی در ابعاد مختلف در حد متوسط، توان تبیین واریانس متغیر گرایش شهروندان به الگوهای اقتصاد مقاومتی را دارد.

یافته‌های پژوهش حاضر مبنی بر ارتباط بین سرمایه اجتماعی و اقتصاد مقاومتی با یافته‌های پژوهش‌های دولو و دیگران (۱۳۹۵)، زین‌الاقدم و زمانی امیرزکریا (۱۳۹۴)، شیخ‌پور و مهدی‌زاده (۱۳۹۲)، ساباتینی (۲۰۰۵) و نکوکیفر (۱۹۹۷) همخوانی دارد. دولو و دیگران (۱۳۹۵)، زین‌الاقدم و دیگران (۱۳۹۴) و شیخ‌پور و مهدی‌زاده (۱۳۹۲) همانند پژوهش حاضر به این نتیجه رسیدند که سرمایه اجتماعی باعث افزایش گرایش به اقتصاد مقاومتی می‌شود. ساباتینی (۲۰۰۵) و نکوکیفر (۱۹۹۷) نیز به ارتباط بین سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی پی بردند.

بنابراین، بر اساس یافته‌ها، موضوع اقتصاد مقاومتی تنها یک بحث اقتصادی نیست، بلکه برای اجرای آن باید زمینه‌های سیاسی، اجتماعی و فرهنگی یک جامعه را نیز مورد بررسی قرار داد. همان‌طور که نتایج پژوهش نشان می‌دهد، سرمایه اجتماعی در اجرایی کردن الگوهای اقتصاد مقاومتی در بین مردم، نقش غیرقابل انکاری دارد و تمامی مسئولان و دست‌اندرکاران نظام باید در راستای اجرایی کردن فرمایشات مقام معظم رهبری گام بردارند و با برقراری عدالت و ایجاد زمینه‌های اعتماد بین مردم و مسئولان، در جهت افزایش مشارکت مردم در جامعه حرکت کنند.

سرمایه اجتماعی در اقتصاد هر کشوری می‌تواند در اعتمادپذیری و روحیه همکاری میان نیروهای انسانی برای رسیدن به اهداف اقتصادی جامعه تأثیر مثبت داشته باشد. سرمایه اجتماعی ضمن شکل‌دهی به مجموعه قواعد و قوانین اخلاقی و رفتاری، به رفتار افراد نیز شکل می‌دهد و کمک می‌کند تا سرمایه انسانی و سرمایه مادی و اقتصادی بتوانند با هم و در تعامل با یکدیگر، به رشد و پویایی دست یابند. سرمایه اجتماعی با استفاده از همانندی‌ها و همسانی‌های افراد از جهات گوناگون، باعث ایجاد روحیه اعتماد متقابل، مشارکت و آگاهی می‌شود و در خدمت منافع اقتصادی قرار می‌گیرد و بستر و فضایی ایجاد می‌کند تا ضمن کاهش هزینه‌های استفاده از نیروهای انسانی، تعامل بین آنها نیز افزایش یابد و در نتیجه باعث افزایش توسعه اقتصادی می‌شود. همچنین اگر مردم اعتماد اجتماعی بالایی داشته باشند، می‌توانند به کالاهای داخلی اعتماد کنند و تولیدات داخلی را به تولیدات خارجی ترجیح دهند.

منابع و مأخذ

- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا. (۱۳۸۳). توسعه روستایی با تاکید بر جامعه روستایی ایران. تهران: نشر نی.
- اکبری، امین (۱۳۸۳). نقش سرمایه اجتماعی در مشارکت: بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر مشارکت سیاسی، اجتماعی (مطالعه موردی روستای فارسنج از توابع سقز). دانشگاه تهران: دانشکده علوم اجتماعی.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از کارآفرینان سراسر کشور، ۱۳۸۹/۶/۱۶.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار دانشجویان، ۱۳۹۱/۵/۱۶.

- بیانات مقام معظم رهبری در حرم مطهر رضوی علیه السلام، ۱۳۹۲/۱/۱.
- بیانات مقام معظم رهبری در دیدار رییس جمهور و اعضای هیات دولت، ۱۳۹۱/۶/۲.
- تاجبخش، کیان. (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی (اعتماد، دموکراسی و توسعه). ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان. تهران. نشر شیرازه.
- ترابزاده جهرمی، محمدصادق و دیگران. (۱۳۹۲). بررسی ابعاد و مولفه های اقتصاد مقاومتی جمهوری اسلامی ایران در اندیشه حضرت آیت الله خامنه ای. مطالعات انقلاب اسلامی، دوره ۱۰، شماره ۳۲.
- حقیقتیان، منصور؛ حیدر خانی، هابیل. (۱۳۹۳). بررسی رابطه ابعاد سرمایه اجتماعی و دیدگاه شهروندان نسبت به توسعه شهری (نمونه مورد مطالعه: شهر کرمانشاه). مطالعات و پژوهش های شهری و منطقه ای، دوره ۵، شماره ۲۰.
- دولو، مریم؛ مومن مایانی، زهرا و رحمانی، فاطمه. (۱۳۹۵). تاثیر نقش هوش معنوی بر سرمایه فکری و اجتماعی در اقتصاد مقاومتی، نخستین کنفرانس بین المللی پارادایم های نوین مدیریت هوشمندی تجاری و سازمانی، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- رستمی، رضا؛ ویسمرادی، اکبر؛ محمدی، عبدالمجید؛ (۱۳۹۲). سبک زندگی جهادی مبتنی بر سرمایه اجتماعی در اقتصاد مقاومتی. اولین کنفرانس بین المللی حماسه سیاسی (با رویکردی بر تحولات خاورمیانه) و حماسه اقتصادی (با رویکردی بر مدیریت و حسابداری)، رودهن: دانشگاه آزاد اسلامی واحد رودهن.
- زین الاقدم، نجیبه؛ زمانی؛ حمیده، زکریا، امیر. (۱۳۹۴). بررسی جایگاه سرمایه اجتماعی و تاثیر آن بر سرمایه گذاری در تحقق الگوی اقتصاد مقاومتی، اولین همایش ملی اقتصاد مقاومتی دانش بنیان، تفرش: دانشگاه آزاد اسلامی واحد پرفسور حسایی تفرش.
- شادی طلب، ژاله و حجتی کرمانی، فرشته. (۱۳۸۷). فقر و سرمایه اجتماعی در جامعه روستایی. فصلنامه رفاه اجتماعی. سال هفتم. شماره ۲۸.
- شارع پور، محمود و حسینی راد، علی. (۱۳۸۷). بررسی رابطه بین سرمایه اجتماعی و مشارکت ورزشی (مطالعه موردی: دانشجویان ۲۹ - ۱۵ شهر بابل). نشریه حرکت. شماره ۳۷.
- شیخ پور، مهدیه و مهدی زاده، سمانه. (۱۳۹۲). نقش سرمایه های اجتماعی بر اقتصاد مقاومتی در شرایط تحریم، کنفرانس بین المللی اقتصاد در شرایط تحریم، بابل سر: شرکت پژوهشی طرود شمال.
- ناطق پور، محمدجواد و فیروز آبادی، سیداحمد. (۱۳۸۴). سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل گیری آن در شهر تهران. مجله جامعه شناسی ایران، دوره ششم، شماره ۴.

- قنبری، نوذر؛ رشادی، منوچهر؛ محبی، سیروس و حیدرخانی، هابیل. (۱۳۹۵). بررسی عوامل اجتماعی مرتبط با گرایش به فرهنگ اقتصاد مقاومتی در نواحی شهری و روستایی گیلانغرب. پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی، سال ششم، شماره ۱۹، تابستان.
- محسنی تبریزی، علیرضا و آقاحسنی، مریم. (۱۳۸۹). بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه شهری؛ مورد پژوهشی: شهر محلات. مدیریت شهری، شماره ۲۶، پاییز و زمستان.
- میرمعزی، سیدحسین. (۱۳۹۱). اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن (با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری). اقتصاد اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۷، پاییز
- Adam, Frane and Roncevic, Borut (2003). Social capital: recent debates and research trends. Social Science Information, 42: 155-183.
- Bourdieu, P. (1980), Le capital social: notes provisoires; Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 3, 2-3.
- Briguglio, Lino, Gordon Cordina, Nadia Farrugia and Stephanie Vella, (2006). «Profiling Economic Vulnerability and Resilience in Small States: Conceptual Underpinnings Economics Department, University of Malta. Available at:
- http://www.um.edu.mt/_data/assets/pdf_file/0003/89634/Vulnerability_and_resilience_May08.Pdf.
- Bourdieu, P. (1980). Le capital social: notes provisoires; Actes de la Recherche en Sciences Sociales, 3, 2-3.
- - Field, J. (2003). Social capital. London: Routledge.
- Knack, Stephan and Philip, Keefer. (1997). Does Social Capital Have an Economic Payoff? Across-country Investigation, Quarterly Journal of Econometrics No.112 November.
- Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and application in the modern sociology. Annual Review of Sociology. 24: pp 1-24.
- Putnam, R.D, (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community; New York: Simon & Schuster.
- Sabatini, F. (2005). The role of social capital in Economic development. Investigating the causal nexus through structural Equations Models. University of Rome la Sapienza, Department of public Economics and SPES Development Studies Research centre, University of casino, Department of Economics.
- Sisaman, M. (2000). Two concepts of social capital: Bourdieu vs. Putnam. Paper Presented at ISTR Fourth International Conference. Dublin, Ireland.

ریکلوومی

اسلید مجری

اپر ایمر